

Марія Мотуз

ORCID iD: 0000-0002-3436-3059

УДК 94(477+438)“16”:328.1]:327

DOI: 10.28925/2524-0757.2020.2.12

ПОЗИЦІЯ ПОСЛІВ БЕЛЗЬКОГО ВОЄВОДСТВА НА ТОРУНСЬКОМУ СЕЙМІ 1576 РОКУ

У статті висвітлюються особливості функціонування парламентаризму на українських землях у період їх перебування у складі Речі Посполитої. Як приклад було використано повітовий сеймик Белзького воєводства у 1570-х роках. Особливу увагу приділено діяльності представників цього регіону на Торунському сеймі 1576 року. Було встановлено, що белзькі послы консолідувалися з представниками українських воєводств і коронною шляхтою у головних питаннях, що розглядалися під час цього сейму.

Ключові слова: Белзьке воєводство, Стефан Баторій, Торунський сейм, війна з містом Гданськ, земський сеймик.

Mariia Motuz

POSITION OF AMBASSADORS OF THE BELZ VOIVODESHIP AT THE TORUN SEJM OF 1576

The author explores the peculiarities of the functioning of parliamentarism in the Ukrainian lands during their stay in the Commonwealth. The county Sejm of the Belz Voivodeship in the 1570s is used as an example. Particular attention is paid to the activities of representatives of this region at the Toruń Sejm in 1576. As a result of the research, it is established that the Belz ambassadors were consolidating with the representatives of the Ukrainian voivodeships and the crown nobility in the main issues considered during this Sejm. Thus, the nobility demanded the establishment of the Crown Tribunal and the strengthening of the defense of the south-eastern borders of the state. Instead, the newly elected monarch insisted on the need to convene a joint movement to quell the uprising in Gdansk and adopt new taxes. Due to the different positions of the king and the Chamber of Ambassadors, the Sejm ended without the adoption of the Constitution and the Universal Order.

Key words: Belz Voivodeship, Stefan Batory, Torun Sejm, war with the city of Gdansk.

© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2020

© Мотуз М., 2020

Останнім часом тема історії парламентаризму на українських землях у період їх перебування у складі Речі Посполитої стає все більш популярною у вітчизняній історіографії. Найчастіше дослідники вдаються до вивчення земських сеймиків як шляхетського станового органу представництва або ж участі шляхти українських воєводств у тогочасному політичному житті держави.

Особливо цікавими у цьому контексті є роки правління польського короля Стефана Баторія (1576–1586 рр.). Адже в цей період в інкорпорованих за умовами Люблінської унії 1569 р. воєводствах запровадили коронні політичні інститути, а тамтешній шляхетський загал засвоїв коронну шляхетську політичну культуру. Водночас з цим представники українських воєводств, що перебували у складі Королівства Польського до 1569 року, наполягали на необхідності консолідації дій з брацлавянами, волинянами й киянами у спільних для всіх українських воєводств

питаннях, зокрема, у питанні оборони південно-східних кордонів Речі Посполитої.

На сьогодні вивчення періодів так званого «Великого безкоролів'я» (1572–1576 рр.) та правління польського короля Стефана Баторія (1576–1586 рр.) має сталу традицію. Низку документів того часу, зокрема королівську легацію, з якою були відправлені королівські представники на повітові сеймики, було оприлюднено наприкінці XIX ст. (Pawinski A., 1877. S. 38–44). Ю. Семенський у розвідці “Krola Stefana polityka sejmowa” (Siemienski J., 1937–1938. S. 31–53) проаналізував перебіг та постанови вальних сеймів за доби Стефана Баторія. С. Гржибовський у праці “Krol i kanclerz” (Grzybowski S., 1988. S. 1–78) зосередився на перших кроках Стефана Баторія на польському престолі після коронації. Помітне місце посіла ця проблематика у роботах останніх десятирічч. Зокрема, у розвідці А. Карабович опубліковано матеріали про діяльність на сеймі послів від Мазовецького воєводства (Karabowicz A., 2008. S. 82–90), в монографії Г. Літвіна проаналізовано

інформацію про діяльність послів інкорпорованих земель на сеймі 1576 року (Літвін Г., 2016. С. 455–492). О. Вінниченко у декількох працях охарактеризував особливості функціонування Белзького воєводства на межі XVI–XVII століть (Вінниченко О. О., 2015. С. 169–188). У колективній монографії «Прикладом своїх предків. Історія парламентаризму на українських землях у 1386–1648 роках: Польське королівство та Річ Посполита» охарактеризовано парламентарні практики на українських землях у цей час (Михайловський В. М., 2017. С. 68). Водночас залишається актуальною потреба визначити, чи були питання, що розглядалися на Торунському сеймі 1576 року, такими, що мали вагу й для всіх українських земель Речі Посполитої.

Тому **мета статті** полягає у дослідженні позиції послів Белзького воєводства на Торунському сеймі 1576 року шляхом аналізу інструкції земського сеймика своїм посланцям на цей сейм. Важливо відзначити, що як джерельну базу у статті використано Інструкцію земського сеймика Белзького воєводства на сейм у Торуні 1576 року¹ (свого часу на неї звернув увагу український дослідник Олексій Вінниченко (Вінниченко О. О., 1998. С. 207–217), а також інструкцію послам Краківського воєводства на цей сейм (Kutrzeba S., 1932. S. 64–68) і законодавчий доробок Торунського сейму 1576 року з видання “*Volumina Constitutionem*” (Grodziski S., 2008. S. 380–394).

Період перших двох безкоролів'їв (що інколи називають Великим безкоролів'ям, не беручи до уваги коротке правління Генріха Валуа) був вкрай важливим і багато в чому визначальним для подальшої історії Речі Посполитої. Адже протягом першої половини 1570-х років в інкорпорованих до Королівства Польського 1569 року українських воєводствах запровадили коронні політичні інститути, а тамтешній шляхетський загал засвоїв коронну шляхетську політичну культуру (Opaliński E., 1995. S. 243–286). Одночасно представники Белзького, Подільського та Руського воєводств наполягали на спільних діях з брацлавцями, волинянами й киянами у спільних для всіх українських земель питаннях, приміром, у питанні оборони південно-східних кордонів Речі Посполитої (Dubas-Urwanowicz E., 1998. S. 355). Крім того, шляхта виступала ініціатором змін у багатьох сферах життя. Як приклад, можна згадати ініціативу щодо проведення реформи судочинства — запровадження Коронного Трибуналу як шляхетського суду вищої інстанції. Одним із наслідків активної участі шляхтичів у тогочасному політичному житті можна вважати обрання наступником Генріха Валуа на польському престолі

шляхетського кандидата — семигородського воєводу, князя Трансильванії Стефана Баторія (Augustyniak U., 2008. S. 93).

З коронаційним сеймом, що відбувся 1 травня 1576 року, чимало істориків пов'язують початок стабілізації політичної ситуації в Речі Посполитій. Водночас А. Карабович відзначає, що, після його обрання на польський престол, Стефан Баторій стикнувся як з внутрішніми проблемами в державі (магнатерія та шляхетський загал Королівської Пруссії та Великого князівства Литовського були прихильні до кандидатури Максиміліана II Габсбурга, повстання містян Гданська через побоювання втратити надані Казимиром IV міські привілеї), так і з зовнішніми загрозами (ненадійне перемир'я між Річчю Посполитою та Московським царством, а також напружені взаємини з османським султаном та його васалом кримським ханом через постійні козацько-татарські сутички). Одна із ухвал коронаційного сейму передбачала, що всі ці питання необхідно розглянути на найближчому вальному сеймі (Karabowicz A., 2008. S. 85).

Вже 1 липня 1576 року новообраний монарх звернувся до сенаторів з листом, в якому радився щодо дати й місця проведення майбутнього сейму. Найкращим місцем, на думку короля та сенаторів, було місто Торунь. Почасти такий вибір можна пояснити все глибшим конфліктом з Королівською Пруссією — місцеві магнатерія та шляхтичі були прихильниками кандидатури Максиміліана II Габсбурга і відмовлялися визнавати обрання Стефана Баторія. Монарх пропонував сенаторам вирішити це питання збройним шляхом — для цього необхідно було б залучити посполите рушення зі всіх земель Речі Посполитої. Також король закликав оголосити прибічників Максиміліана II Габсбурга зрадниками Батьківщини і покарати відповідно до закону (Karabowicz A., 2008. S. 85).

У королівській легації, з якою були відправлені королівські представники на регіональні сеймики, містяться згадки про численні внутрішні проблеми й зовнішні загрози для Речі Посполитої. Як-от, новообраний монарх запевняв, що чимало правителів сусідніх держав прагнуть захопити терени Речі Посполитої. Окремо Стефан Баторій згадував данського володаря (він особисто спровокував повстання містян Гданська), а також його союзника великого князя московського. Згадали в королівській легації і проблему постійних козацько-татарських сутичок. Це, в свою чергу, названо головною причиною погіршення взаємин з османським султаном та його васалом кримським ханом. З внутрішніх проблем король зупинився на нестачі коштів у коронному скарбі. Саме ці питання й проблеми мали розглянути на найближчому вальному сеймі у Торуні (Pawinski A., 1877. S. 38–44).

¹ Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich rkps 15964, t. I, vol. 1: Lauda sejmikowe bełskie, 1572–1673. S. 34–36

На серпень–вересень 1576 року були призначені передсеймові сеймики. Так, шляхтичі Белзького воєводства зібралися у Белзі 5 вересня 1576 року. За результатами роботи сеймика було обрано послів на сейм (Белзьке воєводство на вальних сеймах мали представляти чотири шляхтичі) — Станіслава Міложевського, Кшиштофа Мінкіцького, Зигмунта Трчинського, а також Анджея Станінського. За результатами роботи белзького земського сеймика була укладена інструкція послам, положення якої містять інформацію як про зовнішньополітичні, так і про внутрішньополітичні питання (Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich rkps 15964, t. I, vol. 1: Lauda sejmikowe bełskie 1572–1673. S. 34–36).

Так, представники Белзького воєводства на Торунському сеймі 1576 року мали домогтися розгляду таких зовнішньополітичних питань — створення Коронного Трибуналу як шляхетського суду вищої інстанції та недопущення обрання на польський престол представників Габсбурзької династії. Крім того, вони повинні були виборювати посилення оборони південно-східних кордонів держави.

На сейм у Торуні прибули й представники інкорпорованих українських теренів — Брацлавського, Волинського та Київського воєводств. За твердженням Г. Літвіна, інструкції послам українських теренів містять статті про необхідність обстоювати запровадження шляхетського апеляційного суду. Крім того, вони мали вимагати від короля підтвердити частину інкорпораційних привілеїв, яка гарантувала шляхтичам трьох воєводств окремішність судочинства (Літвін Г., 2016. С. 461–463).

На схожі положення натрапляємо й в інструкціях сеймиків коронних воєводств. Зокрема, шляхтичі Краківського воєводства зібралися на повітовий сеймик 15–16 вересня 1576 року. За результатами його роботи було укладено інструкцію. В ній ми знаходимо згадки як про внутрішньополітичні (відмова ухвалювати нові податки, крім тих, які були ухвалені на коронаційному сеймі, а також наполягання на необхідності посилити оборону південно-східних кордонів держави), так і про зовнішньополітичні (вимога налагодити взаємини з османським султаном і його васалом кримським ханом) питання (Kutrzeba S., 1932. S. 65).

В інструкції ж сеймика Мазовецького воєводства питання оборони південно-східних кордонів держави згадується лише побіжно. Набагато більше уваги в ній приділено організації збирання поборів й утворення шляхетського суду вищої інстанції. До того ж мазовецька шляхта наполягала, аби Стефан Баторій не використовував титул «князь Трансільванії». Так само, як краківські послы, представники Мазовецького воєводства, мали вимагати, щоб король роздавав

землі та уряди лише гідним громадянам Речі Посполитої (Karabowicz A., 2008. S. 82).

Тож статті інструкції белзьким послам багато в чому збігалися з пропозиціями сеймиків інкорпорованих українських земель, Краківського та Мазовецького воєводств. Зокрема, представники всіх цих воєводств наполягали на тому, що новообраний король має вирішити як питання зовнішньої (налагодити взаємини з османським султаном та його васалом кримським ханом), так і внутрішньої політики (утворити шляхетський суд вищої інстанції, посилити оборону південно-східних кордонів держави, а також не запроваджувати нові податки).

Як бачимо, питання, які пропонував розглянути на сеймі король, майже не відрізнялися від пропозицій шляхетського загалу. Однак король і Посольська ізба ставили різні акценти. Новообраний монарх понад усе прагнув скликати посполите рушення задля збройного придушення повстання у Гданську, а також запровадити нові податки через загрозу нової війни з Московським царством. Натомість для шляхти набагато важливішим було питання завершення судової реформи — створення апеляційного суду найвищої інстанції для маршалкових судів, земських судів, гродських судів та підкоморських судів. Окрім того, земські послы нагадували про коронні борги й тих громадян Речі Посполитої, котрі перебувають у татарському полоні.

Під час роботи вального сейму в Торуні досить гострою була суперечка про те, чи вважати містян Гданська внутрішніми чи зовнішніми ворогами Речі Посполитої. Свою позицію щодо відмови ухвалити нові податки шляхтичі аргументували тим, що податки вже ухвалені (ймовірно, йшлося про Поборовий універсал від 30 травня 1576 року) і залишилося лише стягнути їх. Задля досягнення своєї мети шляхтичі вдавалися до риторичних засобів — наголошували на тому, що без згоди Посольської ізби король не може ухвалити жодного важливого рішення. У відповідь на такі заклики коронний підканцлер Ян Замоїський звинуватив шляхтичів у надмірній пихатості: «Kto się takowej wolności dopomina, tego za to zuchwałym słusznie nazywać nie można» («Того, хто претендує на таку вольність, не можна по праву назвати вільним») (Karabowicz A., 2008. S. 82).

Після тривалих дискусій Посольська ізба погодилася скликати посполите рушення, однак не ухвалила Поборового універсалу чи сеймової Конституції. Натомість король, прагнучи повного придушення повстання у Гданську за допомогою регулярних військ, наполягав на залученні кварцяного війська. Через різні позиції Стефана Баторія й шляхетського загалу наприкінці листопада збирання завершилося.

Із законодавчого доробку Торунського сейму 1576 року до наших днів збереглися два

нормативно-правових акти — Ухвала про посполите рушення (*Litterae restium*) від 3 грудня 1576 року і Звичаї воеводства Мазовецького зі старого статуту, які слід додати до права коронного, складені на сеймі вальному торунському 1576 року (*Zwyczaże Woiewodztwa Mazowieckiego z starego statutu, przystawiać do prawa koronnego, wyjęte i zostawione na sejmie walnym torunskim anno Domini 1576*). Останній закон, серед іншого, містить положення про повноваження земських урядників, а також про питання інфраструктури (Grodziski S., 2008. S. 393–394). Крім того, під час роботи вального сейму 1576 року було вирішено декілька важливих питань (про порядок збирання податків коронним підскарбієм, про використання возів, а також питання привілеїв для мешканців окремих міст) і зроблено відповідні ухвали (Karabowicz A., 2008. S. 82).

Як висновок можна сказати, що одним із наслідків активної участі шляхетського загалу у політичному житті Речі Посполитої у період Великого безкоролів'я (1572–1576 рр.) стало обрання наступником Генріха Валуа на польському троні шляхетського кандидата — семигородського воеводу та князя Трансильванії Стефана Баторія. У перші роки свого перебування на польському престолі він стикнувся як із внутрішніми проблемами (переважання серед магнатурії та шляхтичів Королівської

Пруссії та Великого князівства Литовського прихильників Максиміліана II Габсбурга, повстання містян Гданська через побоювання втратити міські привілеї), так із зовнішніми загрозами (нестійке перемир'я між Річчю Посполитою та Московським царством, а також напружені взаємини з османським султаном і його васалом кримським ханом через постійні козацько-татарські сутички). Тож на першому за його правління вальному сеймі Стефан Баторій пропонував ухвалити нові податки (у зв'язку з можливим початком війни з Московським царством) та скликати посполите рушення задля збройного придушення повстання у Гданську. Натомість для шляхетського загалу в той час набагато більш важливим було вирішення питання оборони південно-східних кордонів держави. Зокрема, на цьому наголошували послы Белзького воеводства (Станіслав Міложевський, Кшиштоф Мінкіцький, Зигмунт Трчинський та Анджей Станінський) та інкорпорованих українських земель. Також шляхтичі наполягали на необхідності завершення судової реформи. Через різні позиції короля та Посольської ізби вальний сейм у Торуні 1576 року добіг кінця без ухвалення Конституції та Поборового універсалу. Натомість було прийнято декілька ухвал, а також надано привілеї окремим містам.

ДЖЕРЕЛА

1. Вінниченко О. Депутатські сеймики Белзького і Руського воеводств в останній чверті XVI – першій половині XVII століття: організація та невиборчі функції. *PATRIMONIUM. Студії з ранньомодерної історії Центрально-Східної Європи*. 2015. Т. I. С. 169–188.
2. Вінниченко О. Інститут сеймикового маршалка в Руському і Белзькому воеводствах останньої чверті XVI – першої половини XVII ст. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 1999. Вип. 34. С. 109–121.
3. Вінниченко О. Невиданий 26-й том “Aktów gródzkich i ziemskich”. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 1998. Вип. 33. С. 207–217.
4. Литвін Г. З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569–1648). К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 616 с.
5. Студії з історії парламентаризму на українських землях у XIV – XX ст.: у 2 т. / ; відп. ред. В. М. Михайловський. К.: Темпора, 2018.
6. Akta sejmikowe województwa krakowskiego. T. 1, 1572–1620 / red. S. Kutrzeba. Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 1932. 244 s.
7. Augustyniak U. Historia Polski 1572–1795. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008. 1006 s.
8. Dubas-Urwanowicz E. Koronne zjazdy szlacheckie: w dwóch pierwszych bezkrólewicach po śmierci Zygmunta Augusta. B.: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 1998. 382 s.
9. Grzybowski S. Krol i kanclerz. K. : Krajowa Agencja Wydawnicza, 1988. 79 s.
10. Karabowicz A. Sprawy sejmowe i dorobek prawodawczy “tempore Conventi Generalia Torunensis A. D. 1576” w świetle Metryki Koronnej. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*. 2008. № 2. S. 72–90.
11. Opaliński E. Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587–1652: system parlamentarny a społeczeństwo obywatelskie. W.: Wydawnictwo Sejmowe, 1995. 348 s.
12. Początki panowania w Polsce Stefana Batorego 1575–1577 r. Listy, uniwersały, instrukcje / red. A. Pawinski. Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa, 1877. 292 s.
13. Siemiński J. Krola Stefana polityka sejmowa. *Przegląd Historyczny*. 1937–1938. № 14 (1), S. 31–53.
14. Volumina Constitutionum. T.II:1550–1609. Vol. I: 1550–1585 / red. S. Grodziski. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2008. 449 s.

REFERENCES

1. Augustyniak, U. (2008). *Historia Polski 1572–1795*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN [in Polish].
2. Dubas-Urwanowicz, E. (1998). *Koronne zjazdy szlacheckie: w dwóch pierwszych bezkrólewicach po śmierci Zygmunta Augusta*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku [in Polish].
3. Grodziski, S. (Ed.). (2008). *Volumina Constitutionum*. T. II: 1550–1609, Vol. I: 1550–1585, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe [in Polish].
4. Grzybowski, S. (1988). *Krol i kanclerz*. Krakow: Krajowa Agencja Wydawnicza [in Polish].
5. Karabowicz, A. (2008). Sprawy sejmowe i dorobek prawodawczy “tempore Conventi Generalia Torunensis A. D. 1576” w świetle Metryki Koronnej. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, 2, 31–53 [in Polish].
6. Kutrzeba, S. (Ed.) (1932). *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*. T. 1, 1572–1620, Kraków : Polska Akademia Umiejętności [in Polish].
7. Litvin, H. (2016). *Z narodu ruskoho. Shliakhta Kyivshchyny, Volyni ta Bratslavshchyny (1569–1648)*. Kyiv: DUKR I LITERA [in Ukrainian].
8. Mykhailovskyi, V. M. (Ed.). (2018). *Studii z istorii parlamentaryzmu na ukrainskykh zemliakh u XIV – XX st.* (Vols. 1–2). Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
9. Opaliński, E. (1995). *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587–1652 : system parlamentarny a społeczeństwo obywatelskie*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe [in Polish].
10. Pawinski, A. (Ed.). (1877). *Początki panowania w Polsce Stefana Batorego 1575–1577 r. Listy, uniwersały, instrukcye*. Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa. [in Polish].
11. Siemiński, J. (1937–1938). Krola Stefana polityka sejmowa. *Przegląd Historyczny*, 14 (1), 1–53 [in Polish].
12. Vinnychenko, O. (2015). Deputatski seimyky Belzkohe i Ruskoho voievodstv v ostannii chverti XVI – pershii polovyny XVII stolittia: orhanizatsiia ta nevyborchi funktsii. *PATRIMONIUM. Studii z rannomodernoï istorii Tsentralno–Skhidnoi Yevropy* (1), 169–188 [in Ukrainian].
13. Vinnychenko, O. (1999). Instytut seimykovoho marshalka v Ruskomu i Belzkomu voievodstvach ostannioi chverti XVI – pershoi polovyny XVII st. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii istorichna* (34), 109–121 [in Ukrainian].
14. Vinnychenko, O. (1998). Nevydanyi 26-yi tom “Aktow grodzkich i ziemskich”. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii istorichna* (33), 207–217 [in Ukrainian].

Дата надходження статті до редакції: 01.10.2020.